

LINGVISTINĖ PASTABA

Dvejopa ilgųjų žemutinių balsių kiekybė Igliaukos šnekte

1. Įprasta manyti, kad lietuvių bendrinėje kalboje ir pietinėje vakarų aukštaičių tar-mėje tvirtagaliai prigimtinio ilgumo balsiai *a*, *e* ir po kirčiu pailgėję žemutiniai balsiai tariami vienodai (Vaitkevičiūtė, 1961, 31, 37; LKG 1, § 17, § 23; Zinkevičius, 1966, 80; Mikalaukaitė, 1975, 17; Pakerys, 1986, 33). Turbūt todėl V. Vaitkevičiūtė (1960, 207–217), tirdama lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumą, net nelygino šių garsų kiekybės. Tačiau daugelyje tarmių padėtinio ilgumo balsiai yra šiek tiek trumpesni – ši skirtumą net ir pietinėse vakarų aukštaičių šnektose pastebėjo jau A. Baranauskas (Baranovskij, 1898, 15) ir K. Jaunius (1970, 83). Vėliau pusilgių ir ilgųjų *a*, *e* opozicijos egzistavimą yra gynęs A. Girdenis (1971, 205; 1981, 128). Apie treją kirčiuotų balsių *a*, *e* ilgumą vakarų aukštaičių kauniškių tarmėse būta užuominų ir kituose kalbininkų darbuose (Zinkevičius, 1980, 98; Pakerys, 1986, 33; Urbanavičiūtė-Markevičienė, Grinaveckis, 1992, 4). Kiek išsamiau *a*, *e* ypatybės tirtos O. Snabaitytės (1972, 95) diplominiame darbe. Padėtinio ilgumo balsių priegaidės priklausomybė nuo greta esančių priebalsių analizuota B. Simanavičienės (1993, 46–53) straipsnyje, kuris įrodo, kad nėra tikros minėtų pozicinio ilgumo balsių tvirtagalės priegaidės – tai verčia abejoti ir visiško jų ilgumo tikrumu.

2. Šiame darbe, remiantis instrumentiniu ir audiciniu metodu, tiriamas balsių ilgumas Marijampolės rajono Igliaukos apylinkėje, priklausančioje pietiniams vakarų aukštaičiams.

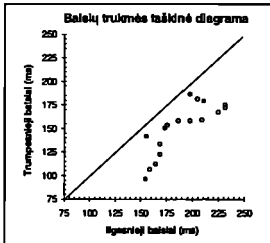
2.1. Instrumentinio tyrimo medžiagą sudarė 17 porų žodžių (*rąstas–rąstas*, *rąsto–rąsto*, *rąstą–rąstą*, *patrėšęs–patrėšęs*, *patrėšus–patrėšus*), su kuriais sudaryti nesudėtingi sakiniai. Šiuos sakinius perskaitė du diktoriai, gimę ir gyvenantys Igliaukos apylinkėje (P., g. 1949, ir A., g. 1950).

2.2. Vėliau pagal specialią kompiuterinę kalbos garsų tyrimo programą „KALBAME“ (programavimo kalba TURBO-PASCAL, v. 6.0), sudarytą Vilniaus universitete¹, IBM tipo kompiuteriu buvo matuojamas tiriamų garsų ilgumas. Diktorių perskaityti žodžiai įrašomi į kompiuterio atmintį ir ekrane pateikiama programos paruošta oscilograma. Pasiklausius ją galima skaidyti į atskirus garsus, kurių ilgus matuoja pati programa. Matavimai ir statistiniai skaičiavimai atlikti VU Eksperimentinės kalbotyros katedroje.

¹ Programos autorius – Pijus Kasparaitis. Trumpą jos aprašą žr. (Girdenis et., 1995).

2.3. Atlikus matavimus, buvo skaičiuojamas aritmetinis vidurkis (\bar{x}), standartinis nuokrypis (s), koreliacijos koeficientas (r), 95% pasikliaujamasis intervalas (\pm). Šie statistiniai parametrai skaičiuoti IBM tipo kompiuteriu pagal A. Girdenio sudarytą programą (programavimo kalba TURBO-PASCAL, v. 7.0). Gautas koreliacijos koeficientas $r = 0,818$ rodo, jog yra stabilus ryšys su intonacija: abiejų tipų balsiai vienodomis intonacijos sąlygomis ilgėja ar trumpėja panašiai. Pasikliaujamieji intervalai rodo, kad skirtumas yra reikšmingas, nes jie nesuskirta.

Bakių tipas	n	\bar{x} (ms)	s (ms)	pasikl. int. (95%)
Ilgesnieji	17	189,41	26,47	175,85 + 202,97
Trumpesnieji	17	149,88	27,57	135,76 + 164,01



2.4. Padėtinio ir prigimtinio ilgumo balsių trukmės skirtumą iliustruoja taškinė diagrama.

Jei šie balsiai nesiskirtų, taškai įstrižainės atžvilgiu išsidėstytų simetriškai. Diagrama rodo, kad padėtinio ilgumo balsiai $[a, e] < *-\hat{a}-, *-\hat{e}-$ tikrai trumpesni už prigimtinio ilgumo balsius $[\hat{a}, \hat{e}] < *a\hat{a}-, *e\hat{e}-$.

2.5. Rezultatų reikšmingumas dar tikrintas Studento ir neparametrinio Wilcoxon kriterijumi. Skaičiavimai atlikti pagal A. Girdenio programas IBM tipo kompiuteriu. Abu kriterijai (Studento 0,001, o Wilcoxon 0,01 lygiu) rodo, kad variantai skiriasi:

$$\text{Studento kriterijus }^2 t_{(32)} = 4,264 > t_{(0,001)} = 3,622$$

$$\text{Wilcoxon kriterijus } \omega = 2,600 > u_{(0,01)} = 2,576.$$

3.1. Audiciniam eksperimentui buvo sudaryta 16 nesudėtingų sakinių su šiomis žodžių poromis: *rąstas-rąstas, rąstą-rąstą, patrėšus-patrėšus, patrėšęs-patrėšęs, ąsiai-ąsiai*. Sakiniai sumaišyti pagal atsitiktinių skaičių lentelę (Girdenis, 1981, 213) ir diktorė, gimusi ir gyvenanti Igliaukoje (g. 1949), tiriamuosius žodžius perskaitė 42 Igliaukos vidurinės mokyklos vyresniųjų klasių mokiniams.

3.2. Iš 336 atsakymų teisingi 224 (62,7%). Gauti rezultatai įvertinti statistiškai, pasinaudojant vadinamuoju u kriterijumi, skaičiuojamu pagal formulę $u = |\varphi - \varphi_0| \cdot n^{1/2}$ (Urbach, 1964, 168; Girdenis, 1981, 34). F_0 imtas pagal atsitiktinio spėliojoimo (t.y. 50%) ribą.

Rezultatai statistiškai reikšmingi ($u = 6,251$), nes net aukščiausia kritinė reikšmė ($u = 3,29$) viršijama beveik 2 kartus. Žodžiai neabejotinai skiriasi tam tikrais fonologiškai reikšmingais požymiais.

4. Instrumentinis žemutinio pakilimo balsių ilgumo tyrimas rodo, kad šioje tarnėje prigimtinio ilgumo balsiai $[a, e]$ tikrai skiriasi nuo atitinkamų padėtinio ilgumo balsių.

² Indeksu parodytas vadinamasis laisvės laipsnių skaičius $f = n_1 + n_2 - 2$.

Statistinė analizė patvirtina šio skirtumo reikšmingumą, o iš audicinio eksperimento matyti, jog šį skirtumą suvokia ir patys tarmės atstovai³.

5. Korektūros pastaba. Jau baigiant spausdinti šias pastabas papildomai buvo išmatuotas pozicinio ilgumo [a.] ir akutinio [á.] ilgumas žodžiuose *kastas* ir *kąstas*. Šiuose žodžiuose minėtų balsių ilgumas beveik nesiskiria: diktoriaus P. [a.] –165 ms, [á.] –164 ms; diktoriaus A. [a.] –189 ms, [á.] –186 ms.

LITERATŪRA

Baranovskij, 1898 – Барановский А. Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ. Санктпетербургъ: Типогр. Имп. Акад. наукъ.

Girdenis A., 1971, [Rec.] Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). –Baltistica, t. 7 (2), 201–209.

Girdenis A., 1981, Fonologija. V.: Mokslas.

Girdenis A. etc., 1995, Lietuvių kalbos ir jos tarmių prozodinių reiškinių ir fonemų alofonų analizė: Mokslinė ataskaita. V.: VU.

Jaunius K., 1970, Kauniškių tarmė. – Drotvinas V., Grinaveckis V., Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V.: Mintis, 81–84.

LKG I – Lietuvių kalbos gramatika, t.1: Fonetika ir morfologija / Ais. red. K. Ulvydas. V.: Mintis, 1965.

Mikalauskaitė E., 1975, Lietuvių kalbos fonetikos darbai. V.: Mokslas.

Pakerys A., 1986, Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. V.: Mokslas.

Šimanavičienė B., 1993, Dvejopa [á, ə] < *á-, *ə- priegaidė veliuoniečių šnekoje.– Kalbotyra, t. 42 (1), 46–53.

Snabaitytė O., 1972, „Ilgųjų“ balsių [a:] [e:] [ɛ:] ypatybės pietinėje vakarų aukštaičių tarmėje: Diplominis darbas. V.: VU.

Urbach, 1964 – Урбах В. Ю. Биометрические методы. Москва: Наука.

Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., Grinaveckis V., 1992, Lietuvių tarmės, t. 2: Fonetika. Morfologija. V.: VPI.

Vaitkevičiūtė V., 1960, Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė.– LKK 3 207–217.

Vaitkevičiūtė V., 1961, Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos. – LKK 4 19–47.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija. V.: Mintis.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V.: Mokslas, t. 1.

Vytauto Didžiojo universitetas,
VU Eksperimentinės kalbotyros katedra

Asta Kazlauskienė

³ Baigdama noriu nuoširdžiai padėkoti prof. A. Girdeniui už vertingus patarimus ir paskatinimą atlikti šį tyrimą.